№6/2026

ADPI
Ilmiy xabarnomasi

ISSN 2181-4309

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIGA MOSLASHISH DAVRINI YENGILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA BOSQICHMA-BOSQICH QABUL QILISH ALGORITMI

Yunusov Ismonali Kodirovich
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya.
Maqolada bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotiga (MTT) moslashish davrini yengillashtirish muammosi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Bog'lanish nazariyasi, stress va umumiy adaptatsiya sindromi haqidagi ta'limot, ekologik tizimlar yondashuvi hamda mahalliy va rus maktabgacha pedagogikasidagi tadqiqotlar asosida moslashuvni yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari tashkiliy, psixologik-pedagogik, muhitga oid, tibbiy-sog'lomlashtiruvchi va oila bilan hamkorlik bloklaridan iborat yaxlit tizim sifatida asoslangan. Bolani MTTga bosqichma-bosqich qabul qilish algoritmi, har bir bosqichdan keyingisiga o'tish mezonlari va moslashuvni kuzatish ko'rsatkichlari taklif etilgan. Ishlab chiqilgan model "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi talablariga muvofiq bo'lib, uni amaliyotda sinovdan o'tkazish uchun tadqiqot dizayni belgilangan.
Kalit so'zlar:
moslashish davri, maktabgacha ta'lim tashkiloti, pedagogik shart-sharoitlar, bosqichma-bosqich qabul, bog'lanish, emotsional farovonlik, oila va MTT hamkorligi, "Ilk qadam".

Аннотация.
В статье теоретико-методологически анализируется проблема облегчения периода адаптации ребёнка к дошкольной образовательной организации. На основе теории привязанности, учения о стрессе и общем адаптационном синдроме, экологического подхода, а также исследований узбекской и российской дошкольной педагогики обоснованы педагогические условия облегчения адаптации как целостная система, включающая организационный, психолого-педагогический, средовой, медико-оздоровительный блоки и блок взаимодействия с семьёй. Предложен алгоритм поэтапного приёма ребёнка в дошкольную организацию с критериями перехода от одного этапа к другому и показателями наблюдения за адаптацией. Разработанная модель согласуется с требованиями государственной учебной программы «Илк кадам»; описан дизайн исследования для её последующей апробации.
Ключевые слова:
период адаптации, дошкольная образовательная организация, педагогические условия, поэтапный приём, привязанность, эмоциональное благополучие, взаимодействие семьи и детского сада, «Илк кадам».

Abstract.
The article provides a theoretical and methodological analysis of how to ease a child's period of adaptation to a preschool educational organization. Drawing on attachment theory, the doctrine of stress and the general adaptation syndrome, the ecological systems approach and studies in Uzbek and Russian preschool pedagogy, the pedagogical conditions for easing adaptation are substantiated as an integrated system comprising organizational, psychological-pedagogical, environmental, health-related and family partnership components. An algorithm for the gradual admission of a child to a preschool organization is proposed, together with criteria for moving from one stage to the next and indicators for observing adaptation. The model is consistent with the requirements of the "Ilk Qadam" state curriculum, and a research design for its subsequent validation is outlined.
Keywords:
adaptation period, preschool educational organization, pedagogical conditions, gradual admission, attachment, emotional well-being, family–kindergarten partnership, "Ilk Qadam".

So'nggi yillarda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi jadal kengaymoqda: davlat, xususiy va davlat-xususiy sheriklik asosidagi MTTlar tarmog'i ko'paydi, ilk va kichik yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasi ortdi. Bu ijobiy jarayon bilan birga pedagogik jamoalar oldiga yangi vazifa qo'ydi: har yili minglab bolalar birinchi marta oilaviy muhitdan tashkiliy jamoa muhitiga o'tmoqda va ularning bu o'tishni qanday kechirishi keyingi rivojlanishiga, sog'lig'iga hamda MTTga bo'lgan munosabatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Amaliyotda moslashuvning og'ir kechishi ko'pincha bolaning tez-tez kasallanishi, uyqu va ishtahaning buzilishi, ertalabki qabulda uzoq yig'i, ota-onalarning xavotiri va hatto bolani

MTTdan olib ketish bilan yakunlanadi. Shu bois moslashish davrini yengillashtirish masalasi maktabgacha ta’lim sifatining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Muammoning dolzarbligi me’yoriy-huquqiy hujjatlarda ham o‘z ifodasini topgan. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonunida (2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595) maktabgacha ta’limning asosiy vazifalari qatorida bola sog‘lig‘ini saqlash va mustahkamlash, uning shaxsini har tomonlama rivojlantirish hamda oilaga bola tarbiyasida ko‘maklashish belgilangan [1]. O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida bolaga yo‘naltirilgan yondashuvni joriy etish, ta’lim sifatini oshirish va ota-onalarning ta’lim-tarbiya jarayonidagi ishtirokini kengaytirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatilgan [2]. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi esa bola rivojlanishining ijtimoiy-emotsional sohasini alohida ajratib, bolaning o‘zini xavfsiz his qilishi, kattalar va tengdoshlar bilan ijobiy munosabat o‘rnatishini kutilayotgan natijalar sirasiga kiritadi [3]. “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunda mustahkamlangan bola manfaatlari ustuvorligi tamoyili [4] ham bolani yangi muhitga kiritishda uning emotsional holatini birinchi o‘ringa qo‘yishni talab qiladi.

Shunga qaramay, amaliyotda moslashuv ko‘pincha o‘z holiga tashlab qo‘yiladigan, “bola baribir ko‘nikadi” degan stixiyali qarash asosida kechadigan jarayon bo‘lib qolmoqda. Qabul muddatlarining ota-onaning ish jadvaliga qarab belgilanishi, guruhga bir vaqtning o‘zida ko‘p sonli yangi bolalarning kiritilishi, birinchi kunning o‘zidayoq to‘liq kunga qoldirish holatlari shular jumlasidandir. Bu esa moslashuvni yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy asoslash, ularni yaxlit tizimga keltirish va MTT amaliyoti uchun aniq algoritm shaklida ifodalash zaruratini yuzaga keltiradi.

Maqolaning maqsadi — bolaning MTTga moslashish davrini yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslash va ularni amalga oshirishning bosqichma-bosqich qabul qilish algoritmini ishlab chiqishdan iborat.

Moslashish muammosi fanlararo xarakterga ega bo‘lib, uni o‘rganishda fiziologiya, psixologiya va pedagogika yondashuvlari bir-birini to‘ldiradi. Fiziologik yondashuvning asosini kanadalik olim G.Selye yaratgan stress va umumiy adaptatsiya sindromi haqidagi ta’limot tashkil etadi [5]. Selye organizmning turli kuchli ta’sirlarga nospetsifik javob reaksiyasini xavotir, qarshilik va holdan toyish bosqichlariga ajratgan hamda foydali (evstress) va zararli (distress) stressni farqlagan. Bu g‘oya maktabgacha pedagogika uchun muhim xulosaga olib keladi: bolani yangi muhitdagi har qanday qiyinchilikdan butunlay himoya qilish shart emas, biroq yuklama uning moslashuv imkoniyatlaridan oshib ketmasligi kerak. Moslashuv davrida kuzatiladigan uyqu va ishtahaning buzilishi, kasallanishning ortishi aynan xavotir bosqichining ko‘rinishlari sifatida talqin etilishi mumkin.

Psixologik yondashuvda J.Bowlbyning bog‘lanish nazariyasi yetakchi o‘rin tutadi [6]. Unga ko‘ra, ilk yoshdagi bola uchun yaqin kattaga ishonchli bog‘langanlik atrof-olamni o‘rganish uchun “xavfsiz tayanch” vazifasini bajaradi, onadan ajralishga norozilik, yig‘i va xavotir bilan javob berish esa tabiiy, evolyutsion asoslangan reaksiyadir. M.Ainsworth va hamkasblari “notanish vaziyat” metodikasi yordamida bog‘lanishning ishonchli va ishonchsiz turlarini ajratib, ishonchli bog‘langan bolalar qisqa ajralishdan keyin yaqin kattaning qaytishi bilan tez tinchlanishini ko‘rsatgan [7]. Bu ma’lumotlar MTTga qabul qilishda ota-onaning guruhdagi ishtiroki va ajralish vaqtini asta-sekin uzaytirish g‘oyasining ilmiy asosini tashkil etadi. E.Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi esa ilk bolalikda “asosiy ishonch” va

“mustaqillik” inqirozlari hal qilinishini ko‘rsatib, moslashuv davridagi keskin ajralish yoki e’tiborsizlik bolaning dunyoga ishonchiga putur yetkazishi mumkinligini ta’kidlaydi [8].

D.Vinnikott tomonidan kiritilgan “o‘tish obyekti” tushunchasi [9] moslashuv amaliyoti uchun alohida qiymatga ega. Yumshoq o‘yinchoq, ro‘molcha yoki kichik yostiqcha kabi buyumlar bola uchun uy va onani ramziy ma’noda eslatib turadi va ajralish xavotirini yumshatadi. Demak, bolaga uydan sevimli buyumini olib kelishga ruxsat berish oddiy “yon berish” emas, balki psixologik asoslangan pedagogik vositadir.

U.Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi [10] moslashuvni faqat bola va tarbiyachi o‘rtasidagi munosabat sifatida emas, balki oila va MTT mikrotizimlari hamda ular o‘rtasidagi aloqalar (mezotizim) kontekstida ko‘rib chiqish imkonini beradi. Bu yondashuvdan kelib chiqadiki, oila va MTT o‘rtasidagi izchil, ishonchli hamkorlik moslashuvni yengillashtirishning mustaqil va kuchli omilidir. A.Tomas va S.Chessning temperament bo‘yicha tadqiqotlari [11] esa “oson”, “qiyin” va “sekin kirishuvchi” bolalarning yangi vaziyatga turlicha munosabat bildirishini ko‘rsatib, moslashuvda individual sur’atni hisobga olish zaruratini asoslaydi.

Rus maktabgacha pedagogikasida moslashuv masalasi amaliy-metodik jihatdan keng ishlangan. N.D.Vatutina MTTga kelayotgan bolaning moslashuvini tashkil etishda tarbiyachi va oilaning birgalikdagi tayyorgarligi, bolani guruhga asta-sekin kiritish masalalariga e’tibor qaratgan [12]. K.L.Pechora, G.V.Pantyuxina va L.G.Golubeva ilk yoshdagi bolalar moslashuvining darajalarini (yengil, o‘rtacha, og‘ir) ajratib, moslashuvning kechishini emotsional holat, uyqu, ishtaha va kasallanish kabi ko‘rsatkichlar asosida kuzatish va tibbiy-pedagogik nazoratni tashkil etish yo‘llarini tavsiflagan [13]. M.I.Lisinaning bola va kattalar muloqoti ontogenezi haqidagi tadqiqotlari [14] esa ilk yoshda kattalar bilan vaziyatli-shaxsiy va vaziyatli-ishbilarmonlik muloqoti bola emotsional farovonligining asosi ekanini ko‘rsatadi; bu tarbiyachi bilan iliq, shaxsiy muloqot moslashuvning markaziy sharti ekanini tasdiqlaydi.

O‘zbek maktabgacha pedagogikasida F.R.Qodirova va hammualliflar tomonidan yaratilgan darslikda [15] bolani MTTga qabul qilish, oila bilan hamkorlik va rejim jarayonlarini tashkil etish masalalari maktabgacha pedagogikaning umumiy tizimi doirasida yoritilgan. Shu bilan birga, mavjud manbalarda moslashuvni yengillashtirish shartlari ko‘pincha alohida tavsiyalar ro‘yxati shaklida berilib, ularning o‘zaro bog‘liqligi, mas’ul subyektlari va bosqichlar bo‘yicha amalga oshirilish izchilligi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Bundan tashqari, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi joriy etilganidan keyingi sharoitda moslashuvni dasturdagi ijtimoiy-emotsional rivojlanish natijalari bilan bog‘lash masalasi alohida tadqiq etishni talab qiladi. Ushbu maqolada aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga harakat qilindi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, uning metodologik asosini tizimli, shaxsga yo‘naltirilgan va ekologik yondashuvlar tashkil etadi. Tizimli yondashuv pedagogik shart-sharoitlarni alohida choralar yig‘indisi emas, balki o‘zaro bog‘liq komponentlardan iborat yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish imkonini berdi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv har bir bolaning yoshi, salomatligi, temperamenti va oilaviy tajribasini hisobga olgan holda moslashuv sur’atini individual belgilash tamoyilini asosladi. Ekologik yondashuv esa oila va MTTni yagona rivojlantiruvchi tizimning teng huquqli ishtirokchilari sifatida qarashga yo‘naltirdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

– me’yoriy-huquqiy hujjatlar va davlat o‘quv dasturini tahlil qilish;

– moslashuv muammosiga oid fiziologik, psixologik va pedagogik adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish;

– nazariy umumlashtirish va tizimlashtirish;
– pedagogik modellashtirish (pedagogik shart-sharoitlar tizimi va bosqichma-bosqich qabul algoritmini loyihalash);
– MTT amaliyotidagi ilg‘or tajribani nazariy jihatdan tahlil qilish.

Maqolada empirik ma’lumotlar keltirilmaydi. Taklif etilayotgan modelni keyingi bosqichda tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish ko‘zda tutiladi. Buning uchun quyidagi tadqiqot dizayni taklif etiladi: MTTlarning ilk va kichik yosh guruhlariga yangi qabul qilinayotgan bolalar tajriba va nazorat guruhlariga ajratiladi; tajriba guruhida bosqichma-bosqich qabul algoritmi va pedagogik shart-sharoitlar tizimi to‘liq qo‘llaniladi, nazorat guruhida esa odatiy amaliyot saqlanadi. Moslashuvning kechishi moslashuv varaqasi asosida kundalik kuzatish, ota-onalar bilan suhbat va so‘rovnoma, tibbiy xodim ma’lumotlari (kasallanish holatlari) yordamida qayd etiladi. Natijalar moslashuv darajalari (yengil, o‘rtacha, og‘ir) bo‘yicha taqqoslanadi va statistik jihatdan tekshiriladi. Tadqiqotni o‘tkazishda ota-onalarning xabardor roziligi, ma’lumotlarning maxfiyligi va bolaning manfaatlari ustuvorligi kabi axloqiy tamoyillarga qat’iy amal qilinishi shart.

Pedagogik shart-sharoitlar tushunchasi va ularning tizimi

Pedagogikada “pedagogik shart-sharoitlar” deganda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta’minlaydigan, maqsadli tanlangan va yaratiladigan tashqi holatlar, vositalar va imkoniyatlar majmui tushuniladi. Moslashish davriga nisbatan bu tushunchani quyidagicha aniqlashtirish mumkin: moslashuvni yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari — bolaning oilaviy muhitdan MTT muhitiga o‘tishini uning individual imkoniyatlariga mos sur’atda, minimal distress bilan kechishini ta’minlaydigan tashkiliy, psixologik-pedagogik, muhitga oid, tibbiy va oilaviy omillarning maqsadli tashkil etilgan tizimi.

Nazariy tahlil natijasida pedagogik shart-sharoitlarning beshta o‘zaro bog‘liq bloki ajratildi. Ularning har biri muayyan nazariy asosga tayanadi va aniq mas’ul subyektlarga ega (1-jadval).

1-jadval. Moslashish davrini yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari tizimi

Blok	Asosiy mazmuni	Nazariy asosi	Mas’ul subyektlar
Tashkiliy	Bosqichma-bosqich qabul, guruhni asta-sekin to‘ldirish (kuniga 2–3 nafardan ortiq bo‘lmagan yangi bola), moslashuvchan kun tartibi, moslashuv davrida tarbiyachilar almashinuvini cheklash	Stressorlarni me’yorlash g‘oyasi [5]; moslashuv darajalari haqidagi tadqiqotlar [13]	MTT rahbari, metodist
Psixologik-pedagogik	Tarbiyachining iliq va barqaror munosabati, bola his-tuyg‘ularini qabul qilish va nomlash, individual sur’atni hisobga olish, majburlamaslik	Bog‘lanish nazariyasi [6; 7]; muloqot ontogenezi [14]; temperament tadqiqotlari [11]	Tarbiyachi, psixolog
Muhitga oid	Uy sharoitiga yaqin burchak, oilaviy suratlar, yolg‘izlanish va dam olish joyi, sensor	O‘tish obyekti g‘oyasi [9]; “Ilk qadam” dasturidagi faoliyat markazlari [3]	Tarbiyachi, metodist

Blok	Asosiy mazmuni	Nazariy asosi	Mas'ul subyektlar
	o‘yinlar markazi, o‘tish obyektlariga ruxsat		
Tibbiy-sog‘lomlashtiruvchi	Salomatlik, vazn, uyqu va ishtahani kuzatish, ovqatlanish va uyqu rejimini ehtiyotkorlik bilan o‘zgartirish, kasallikdan keyin qayta kiritish tartibi	Umumiy adaptatsiya sindromi [5]; tibbiy-pedagogik nazorat [13]	Hamshira, shifokor, tarbiyachi
Oila bilan hamkorlik	Oldindan tanishuv, ota-onalarni tayyorlash, uy va MTT rejimini yaqinlashtirish, kundalik axborot almashinuvi, birgalikda tahlil	Ekologik tizimlar nazariyasi [10]; oila bilan ishlash tajribasi [12; 15]	Tarbiyachi, psixolog, rahbar

Ushbu bloklarning tizimli tabiati shundaki, ularning birortasi alohida olinganda kafolatlangan natija bermaydi. Masalan, eng boy jihozlangan guruh xonasi ham, agar bola birinchi kuniyoq to‘liq kunga qoldirilsa, yoki tarbiyachi bolaga nisbatan sovuq munosabatda bo‘lsa, kutilgan samarani bermaydi. Xuddi shuningdek, ota-onalar puxta tayyorlangan bo‘lsa-da, guruhga bir haftada o‘nlab yangi bolalar kiritilsa, tarbiyachi har bir bolaga yetarli e’tibor bera olmaydi. Shu sababli tizimni tavsiflashda bloklar o‘rtasidagi quyidagi bog‘liqliklarni alohida ta’kidlash lozim:

– tashkiliy blok boshqa barcha bloklarning amalga oshishi uchun vaqt va resurs “ramkasi”ni yaratadi;

– psixologik-pedagogik blok tizimning markaziy, tizim hosil qiluvchi bo‘g‘ini hisoblanadi, chunki bola uchun yangi “xavfsiz tayanch”ni aynan tarbiyachi shaxsi ta’minlaydi;

– muhitga oid blok tarbiyachining ta’sirini kuchaytiradi va bolaning mustaqil o‘zini tinchlantirish imkoniyatlarini kengaytiradi;

– tibbiy blok moslashuvning fiziologik “narxi”ni nazorat qilib, pedagogik qarorlar uchun signal vazifasini bajaradi;

– oila bilan hamkorlik bloki bolaning ikki mikrotizim o‘rtasidagi o‘tishini uzluksiz va izchil qiladi.

Bolani MTTga bosqichma-bosqich qabul qilish algoritmi

Moslashuvning og‘ir kechishining eng keng tarqalgan sabablaridan biri bolani bir kunning o‘zida “uydan to‘liq kunlik MTTga” o‘tkazishdir. Bog‘lanish nazariyasi va stressorlarni me’yorlash g‘oyasidan kelib chiqib, qabul jarayonini besh bosqichdan iborat algoritm sifatida tashkil etish taklif qilinadi. Algoritmning asosiy xususiyati shundaki, bir bosqichdan keyingisiga o‘tish kalendar muddatiga emas, balki bolaning holatini tavsiflovchi aniq mezonlarga bog‘lanadi (2-jadval).

2-jadval. Bolani MTTga bosqichma-bosqich qabul qilish algoritmi

Bosqich	Taxminiy davomiyligi	Bolaning guruhda bo‘lish shakli	Asosiy pedagogik vazifa	Keyingi bosqichga o‘tish mezoni
1. Tayyorgarlik	Qabuldan 2–4 hafta oldin	Ota-ona bilan tanishuv tashrifi, sayr maydonchasida o‘yin	Oila haqida ma’lumot to‘plash (anketa, suhbat), ota-onani tayyorlash, uy rejimini	Ota-ona bilan kelishilgan individual qabul rejasi tuzilgan

Bosqich	Taxminiy davomiyligi	Bolaning guruhda bo‘lish shakli	Asosiy pedagogik vazifa	Keyingi bosqichga o‘tish mezoni
			MTT rejimiga yaqinlashtirish bo‘yicha tavsiyalar	
2. Ota-ona ishtirokidagi qisqa tashrif	2–5 kun	1–2 soat, erkin o‘yin yoki sayr vaqtida, ota-ona yonida	Muhit va tarbiyachi bilan tanishish, ota-ona “xavfsiz tayanch” vazifasini bajaradi	Bola ota-onadan uzoqlashib, atrofni mustaqil o‘rganadi, tarbiyachi taklifiga javob beradi
3. Qisqa muddatli ajralish	3–5 kun	Ota-ona 15–30 daqiqadan boshlab xonadan chiqib turadi	Ajralishga ko‘niktirish, ishonchni mustahkamlash, aniq xayrlashish marosimini shakllantirish	Ajralishdan keyin bola tarbiyachi yordamida qisqa vaqtda tinchlanadi va o‘yinga qaytadi
4. Rejim jarayonlariga kiritish	1–2 hafta	Tushlikkacha, so‘ng uyga olib ketiladi	Ovqatlanish va guruh faoliyatiga majburlamasdan jalb etish	Bola guruhda ovqatlanadi, tarbiyachiga o‘zi murojaat qiladi, ertalabki ajralish qisqa kechadi
5. Kunduzgi uyqu va to‘liq kun	Bolaning holatiga qarab	Uyquga qoldirish, so‘ng to‘liq kun	Barqaror emotsional holatni ta’minlash, kun tartibini mustahkamlash	Emotsional holat, uyqu, ishtaha va faollik ko‘rsatkichlari barqaror ijobiy

Algoritmni qo‘llashda bir qator qoidalarga amal qilish zarur. Birinchidan, jadvaldagi muddatlar faqat yo‘nalish beradi: bir bola ikkinchi bosqichdan uchinchisiga uch kunda o‘tishi, boshqasi esa ikki hafta davomida ota-ona hamrohligiga muhtoj bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, ota-onaning bolaga bildirmay, “yashirincha” ketib qolishi qat’iyan tavsiya etilmaydi, chunki bu bolaning ishonchini buzadi va keyingi ajralishlarni og‘irlashtiradi; ajralish har doim qisqa, barqaror marosim va qaytish vaqtini tushunarli tarzda aytish bilan amalga oshirilishi kerak. Uchinchidan, kunduzgi uyqu bola uchun eng himoyasiz holat bo‘lgani sababli, unga faqat bola tarbiyachiga yetarli ishonch hosil qilganidan keyin o‘tiladi; bu bosqichda uydan olib kelingan sevimli o‘yinchoq, tanish uyqu marosimi va o‘zbek xalq pedagogikasidagi alla an’anasi samarali vosita bo‘la oladi. To‘rtinchidan, kasallik sababli bir haftadan ortiq tanaffus bo‘lgan holda bolani to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘liq kunga qoldirmasdan, oldingi bosqichlardan biriga qisqa muddatga qaytish maqsadga muvofiq, chunki bunday tanaffusdan keyin moslashuv qisman qaytadan boshlanadi.

Algoritmning ikki xil “teskari aloqa” mexanizmi ham nazarda tutiladi. Agar bolaning ko‘rsatkichlari muayyan bosqichda yomonlashsa (masalan, uzoq yig‘i qaytsa, ovqatdan butunlay bosh tortsa), u oldingi bosqichga qaytariladi va guruhda bo‘lish vaqti vaqtincha qisqartiriladi. Agar salbiy ko‘rsatkichlar ikki-uch hafta davomida saqlanib qolsa, tarbiyachi psixolog, hamshira va ota-onalar bilan birgalikda individual yordam rejasini ishlab chiqadi. Bunday yondashuv Selye ta’limotidagi xavotir bosqichidan qarshilik bosqichiga o‘tishni qo‘llab-quvvatlash va holdan toyish holatining oldini olish g‘oyasiga mos keladi [5].

Moslashuvni kuzatish ko‘rsatkichlari

Algoritmning mezonga asoslangan tabiati moslashuvni muntazam kuzatishni talab qiladi. Adabiyotlar tahlili [13; 14] asosida moslashuvni kuzatish uchun quyidagi ko‘rsatkichlar guruhini ajratish taklif etiladi:

1. Emotsional holat: xotirjamlik, tabassum, yig‘ining davomiyligi va tinchlanish tezligi.
2. Kattalar bilan muloqot: tarbiyachiga o‘zi murojaat qilishi, taklifga javob berishi yoki aloqadan qochishi.
3. Tengdoshlar bilan munosabat: birgalikda o‘ynash, yonma-yon o‘ynash, kuzatish yoki tengdoshlardan qochish.
4. O‘yin va bilish faolligi: o‘yinchoqlarga qiziqish, faoliyatda ishtirok etish davomiyligi.
5. Rejim jarayonlariga moslashuv: ovqatlanish, uyquga ketish va uyqu sifati, gigiyena ko‘nikmalari.
6. Fiziologik ko‘rsatkichlar: kasallanish, vazn o‘zgarishi, vegetativ reaksiyalar (hamshira tomonidan qayd etiladi).

Har bir ko‘rsatkich uch darajali shkalada (ijobiy, oraliq, salbiy holat) baholanib, moslashuv varaqasida kunma-kun qayd etiladi. Bu varaqa ikki vazifani bajaradi: birinchidan, bosqichlar o‘rtasida o‘tish to‘g‘risida asoslangan qaror qabul qilishga xizmat qiladi; ikkinchidan, ota-onalar bilan muloqotda obyektiv asos bo‘lib, ularning xavotirini kamaytiradi. Ko‘rsatkichlar “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturidagi ijtimoiy-emotsional rivojlanish sohasining kutilayotgan natijalari bilan mazmunan muvofiqdir [3], bu esa moslashuv kuzatuvini MTTdagi umumiy pedagogik monitoring tizimiga uzviy qo‘shish imkonini beradi.

Rejim jarayonlari va predmetli-makoniy muhitni moslashtirish

Moslashish davrida kun tartibi bolaga “nima keyin bo‘lishini” bilish imkonini berib, xavotirni kamaytiruvchi asosiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga u qattiq emas, moslashuvchan bo‘lishi lozim: MTT rejimi umumiy ramka bo‘lib qoladi, har bir bolaning unga kirib borish sur’ati esa individual belgilanadi. Bu davrda har bir rejim jarayonini bir xil marosim (qo‘shiq, she’r, qo‘ng‘iroqcha) bilan boshlash, bolani jarayonga majburan emas, qiziqtirib jalb etish, ovqatlanishda majburlamaslik, bolaga yoqadigan taomni oldin taklif qilish kabi qoidalar muhim ahamiyatga ega. Moslashuv davrida mashg‘ulotlarning asosiy vazifasi yangi bilim berish emas, balki xavfsizlik hissini va tarbiyachi bilan aloqani shakllantirish bo‘lgani uchun ular qisqa, o‘yin shaklida, kichik guruhlarda o‘tkaziladi.

Predmetli-makoniy muhit moslashuvda uchta vazifani bajaradi: xavfsizlik va qulaylik hissini yaratadi, bolaning qiziqishini uyg‘otib, salbiy kechinmalardan chalg‘itadi, tengdoshlar bilan muloqotga sharoit yaratadi. Bu vazifalarni amalga oshirishda “Ilk qadam” dasturida nazarda tutilgan faoliyat markazlari [3] asosida uy muhitiga yaqin burchak (oilaviy suratlar, yumshoq jihozlar), yolg‘izlanish va dam olish joyi, sensor o‘yinlar markazi hamda “Oila” mavzusidagi syujetli-rolli o‘yin burchagi alohida ahamiyat kasb etadi. Moslashuv davrida muhitni tez-tez o‘zgartirmaslik, xonani ortiqcha buyumlar bilan to‘ldirmaslik, yangi o‘yinchoqlarni asta-sekin qo‘shib borish tavsiya etiladi.

Oila bilan hamkorlikning bosqichli mazmuni

Ekologik yondashuv [10] nuqtai nazaridan oila bilan hamkorlik moslashuvni yengillashtirishning “orqa fon”i emas, balki mustaqil va hal qiluvchi sharti hisoblanadi. Ota-onaning xotirjamligi va MTTga ishonchi bolaga o‘tadi, ularning xavotiri esa aksincha bolaning moslashuvini qiyinlashtiradi. Shu bois hamkorlik qabul algoritmi bilan uyg‘un holda uch bosqichda tashkil etiladi. Tayyorgarlik bosqichida tanishuv uchrashuvi, anketa va suhbat orqali

bolaning odatlari, uyqu va ovqatlanish xususiyatlari, qo‘rquvlari, uyda qanday nom bilan chaqirilishi aniqlanadi, ota-onalarga uy rejimini MTT rejimiga yaqinlashtirish, mustaqillik ko‘nikmalarini mashq qildirish va MTT haqida ijobiy ohangda gapirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi [12]. Faol moslashuv bosqichida tarbiyachi ota-ona bilan har kuni qisqa axborot almashadi, bolaning yutuqlarini ta’kidlaydi, ota-onaga moslashuv davrida oilada boshqa katta o‘zgarishlar (ko‘chish, emizishdan ajratish va h.k.) qilmaslikni tavsiya etadi. Mustahkamlash va tahlil bosqichida tarbiyachi, psixolog va ota-ona moslashuv natijalarini birgalikda muhokama qiladi, zarur bo‘lsa, individual yordam yo‘nalishlarini belgilaydi.

Bunday hamkorlik ota-onani “ta’sir obyekti”dan pedagogik jarayonning teng huquqli sherigiga aylantiradi. O‘zbek oilalarining o‘ziga xosligi — katta oila, buvi-buvalar bilan yaqin munosabat — ham hisobga olinishi kerak: bolani MTTga ko‘pincha buvisi olib keladigan oilalarda tayyorgarlik ishlariga oilaning ana shu a’zolarini ham jalb etish maqsadga muvofiq.

Olib borilgan nazariy tahlil quyidagi xulosalarga kelish imkonini berdi.

Birinchidan, bolaning MTTga moslashuvi fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o‘z ichiga olgan murakkab jarayon bo‘lib, uning yengil yoki og‘ir kechishi ko‘p jihatdan kattalar tomonidan yaratiladigan pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq. Bog‘lanish nazariyasi, stress haqidagi ta’limot va ekologik tizimlar yondashuvi bu shart-sharoitlarni asoslash uchun mustahkam nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchidan, moslashuvni yengillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari tashkiliy, psixologik-pedagogik, muhitga oid, tibbiy-sog‘lomlashtiruvchi va oila bilan hamkorlik bloklaridan iborat yaxlit tizim sifatida qaralishi lozim. Tizim hosil qiluvchi bo‘g‘in tarbiyachining iliq, barqaror munosabati bo‘lib, qolgan bloklar uning samaradorligini ta’minlaydi va kuchaytiradi.

Uchinchidan, bolani MTTga qabul qilish besh bosqichli algoritm (tayyorgarlik; ota-ona ishtirokidagi qisqa tashrif; qisqa muddatli ajralish; rejim jarayonlariga kiritish; kunduzgi uyqu va to‘liq kun) sifatida tashkil etilishi, bosqichlar o‘rtasidagi o‘tish esa kalendar muddatiga emas, bolaning holatini tavsiflovchi mezonlarga asoslanishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, moslashuvni kuzatish ko‘rsatkichlari “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturining ijtimoiy-emotsional rivojlanish natijalari bilan muvofiqlashtirilishi moslashuv kuzatuvini MTTdagi umumiy pedagogik monitoringning tarkibiy qismiga aylantiradi.

Shu asosda quyidagi takliflar ilgari suriladi:

– MTTlarda har bir o‘quv yili boshida yangi bolalarni qabul qilish jadvalini guruhga kuniga 2–3 nafardan ortiq bo‘lmagan bola kiritish tamoyili asosida tuzish va uni pedagogik kengashda tasdiqlash;

– har bir yangi bola uchun ota-ona bilan kelishilgan individual qabul rejasi va moslashuv varaqasini yuritishni MTT ichki hujjatlari tarkibiga kiritish;

– moslashuv davrida guruh tarbiyachilarini almashtirish, ta’tilga chiqarishni imkon qadar cheklash;

– guruh xonalarida uy muhitiga yaqin burchak va yolg‘izlanish joyini tashkil etishni moslashuv davriga tayyorgarlikning majburiy elementi sifatida belgilash;

– oliy ta’lim muassasalarida “Maktabgacha ta’lim” yo‘nalishi talabalarini tayyorlashda bosqichma-bosqich qabul algoritmi va moslashuv varaqasi bilan ishlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish;

– taklif etilgan modelni yuqorida tavsiflangan dizayn asosida tajriba-sinov ishlari orqali tekshirish.

Keyingi tadqiqotlar istiqboli taklif etilgan modelni empirik jihatdan sinash, alohida ehtiyojli va ikki tilli oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar moslashuvining o‘ziga xosliklarini o‘rganish hamda moslashuv davrida ota-onalarning pedagogik kompetentligini oshirish dasturlarini ishlab chiqish bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 16-dekabr, O‘RQ-595-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312-son qarori. – Toshkent, 2019-yil 8-may.

3. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim tashkilotining davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2022.

4. O‘zbekiston Respublikasining “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://lex.uz.

5. Selye H. The Stress of Life. – New York: McGraw-Hill, 1956.

6. Bowlby J. Attachment and Loss. Vol. 1: Attachment. – London: Hogarth Press, 1969.

7. Ainsworth M.D.S., Blehar M.C., Waters E., Wall S. Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1978.

8. Erikson E.H. Childhood and Society. – New York: W.W. Norton, 1950.

9. Winnicott D.W. Transitional objects and transitional phenomena: A study of the first not-me possession // International Journal of Psycho-Analysis. – 1953. – Vol. 34. – P. 89–97.

10. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

11. Thomas A., Chess S. Temperament and Development. – New York: Brunner/Mazel, 1977.

12. Ватутина Н.Д. Ребёнок поступает в детский сад: пособие для воспитателя детского сада. – М.: Просвещение, 1983.

13. Печора К.Л., Пантюхина Г.В., Голубева Л.Г. Дети раннего возраста в дошкольных учреждениях. – М.: Владос, 2002.

14. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986.

15. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika: darslik. – Toshkent: Tafakkur, 2019.

MUNDARIJA

G'aniyev Abduqahhor Gadoyevich
LIRIK TAFAKKURNI INSONNING SUN'IY INTELLEKTDAN USTUNLIGINI TA'MINLASHDAGI O'RNI 314 318

Uzaqova Noilaxon Ma'ribjon qizi
"ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILAR TA'LIM TARBIYASIDA INKLYUZIV YONDASHUVNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK SAMARADORLIGINI BAHOLASH" 319 322

Mamasodiqova Saidaxon Soyibjon qizi
RAQAMLI PEDAGOGIKADA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARNING AXBOROT BILAN ISHLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH 323 332

Abduqodirova Patmaxon Tursunboyevna
MUAMMOLI VA LOYIHA ASOSIDA O'QITISH TEXNOLOGIYALARINI POLIPARADIGMAL METODIKAGA INTEGRATSIYALASH 333 337

Abduqodirova P.T., Xojiyev D.B.
SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI 338 344

Yunusov Ismonali Kodirovich
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIGA MOSLASHISH DAVRINI YENGILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA BOSQICHMA-BOSQICH QABUL QILISH ALGORITMI 345 353

Djurayeva Feruzaxon Abdumuxtarovna
VIRTUAL LABORATORIYALAR ASOSIDA ILMIY-TADQIQOT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH JARAYONINING METODIK JIHATLARI 354 360

Ортиков Муроджон Сойибжонович
ПРИМЕНЕНИЕ ЭНТРОПИИ ШЕННОНА И ДИВЕРГЕНЦИИ КУЛЬБАКА–ЛЕЙБЛЕРА В ЗАДАЧАХ КРИПТОАНАЛИЗА ЛЕГКОВЕСНЫХ БЛОЧНЫХ ШИФРОВ 361 370

O'rinboyev Muxammadzoxir Iqboljon o'g'li
O'QUVCHILARNING FIZIKA FANIGA BO'LGAN QIZIQISH DARAJASINI O'RGANISH VA METAKOGNITIV FAOLIYATLARINI FAOLLASHTIRISH 371 379

Ergashev Murodbek Ikromovich
ADAPTIV YONDASHUV ASOSIDA BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH ZARURATI 380 385

